

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

**ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
РОЗВИТКУ НЕЗРЯЧИХ ДІТЕЙ ВІД НАРОДЖЕННЯ
ДО 6 РОКІВ**

Методичні рекомендації

**ДИДАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО
СУПРОВОДУ ДІТЕЙ РАНЬНОГО ВІКУ
З ВАЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ**



Кіровоград-2014

УДК 376.32:371.382

ББК 74.33.252

Г 93

*Гриф Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України
(Лист № 1/11-18797 від 5 грудня 2012 року)*

Рецензенти:

Литовченко С. В. — канд. пед. н., старший науковий співробітник, завідувач лабораторії сурдопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.

Рожко Н. М. — директор спеціального дошкільного навчального закладу для дітей з порушеннями зору та інтелекту № 219 м. Києва.

Г 93 Гудим І. М.

Програмно-методичний комплекс розвитку незрячих дітей від народження до 6 років : методичні рекомендації. Дидактичне забезпечення педагогічного супроводу дітей раннього віку з важкими порушеннями зору / І. М. Гудим, С. В. Кондратенко, Л. А. Нафікова. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. — 50 с.
ISBN 978-966-189-325-1

У методичних рекомендаціях, які є додатком до програми педагогічного супроводу, висвітлено особливості психофізичного розвитку незрячого малюка раннього віку, запропоновані практичні рекомендації з організації ігрового розвиваючого середовища, підібрані ігрові вправи для сенсорного, соціально-комунікативного розвитку, для стимуляції тактильної чутливості та дрібної моторики.

Рекомендовано батькам, тифлопедагогам, вихователям.

УДК 376.32:371.382

ББК 74.33.252

ISBN 978-966-189-325-1

- © Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2014
- © І. М. Гудим, С. В. Кондратенко, Л. А. Нафікова, 2014
- © ТОВ «Імекс-ЛТД», 2014

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ I. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ РАННЬОГО ВІКУ З ВАЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ	5
Розділ II. ОРГАНІЗАЦІЯ РАННЬОГО СУПРОВОДУ НЕЗРЯЧОЇ ДИТИНИ	21
Розділ III. ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ НЕЗРЯЧОЇ ДИТИНИ РАННЬОГО ВІКУ	30
Розділ IV. КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНІ ІГРИ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО- КОМУНІКАТИВНОЇ СФЕРИ У ДІТЕЙ З ВАЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО ТРЬОХ РОКІВ	44
Використана література	49

Вступ

В ранньому віці (період від одного до трьох років) фізичний, психічний, соціальний розвиток дитини, як з нормальним психофізичним розвитком, так і з його порушенням, відбувається значно інтенсивніше, ніж у будь-який інший період життя людини. Психічний розвиток у ранньому віці закладає основи для подальшої навчальної та соціально-комунікативної діяльності. Саме тому рання реабілітаційна допомога незрячій дитині набуває визначального значення для їх подальшого розвитку. Практичну реалізацію ранньої реабілітації незрячих дітей переважно здійснюють їх батьки та тифлопедагоги дошкільних навчальних закладів та навчально-реабілітаційних центрів, для яких і адресовані наступні методичні рекомендації.

З перших днів життя незряча дитина потребує забезпечення достатніх можливостей для пізнання світу, оскільки її природні можливості значно звужені порушенням зору. Допомога батьків та педагогів набуває визначальної ролі рушійної сили інтелектуального та психосоціального розвитку малюка в становленні, усвідомлюючи, що максимальний розвиток здібностей хворої дитини у ранньому віці з опорою на збережені фізичні та психічні якості є важливою умовою подальшого успішного розвитку та входження в соціальне життя.

У запропонованих методичних рекомендаціях, які є додатком до програми педагогічного супроводу, висвітлено особливості психофізичного розвитку незрячого малюка раннього віку, запропоновані практичні рекомендації з організації ігрового розвиваючого середовища, підібрані ігрові вправи для сенсорного, соціально-комунікативного розвитку, для стимуляції тактильної чутливості та дрібної моторики.

Розділ I. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ РАНЬОГО ВІКУ З ВАЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Глибоке порушення зору (сліпота) є категорією психофізичного порушення, що виявляється у важкому обмеженні чи повній відсутності зорового сприйняття та впливає на увесь процес формування і розвитку особистості дитини. У дітей з порушеннями зору виникають специфічні особливості діяльності, спілкування і психофізичного розвитку. Вони проявляються у відставанні, порушенні і своєрідності розвитку рухової сфери, просторовій орієнтації, формуванні уявлень і понять, у способах предметно-практичної діяльності, в особливостях емоційно-вольової сфери, соціально-психологічній адаптації та інтеграції в суспільство.

Психічний розвиток незрячих має такі ж закономірності, як і у зрячих дітей, але відсутність візуального орієнтування найпомітніше позначається на руховій сфері, на засвоєнні соціального досвіду. Своєрідним орієнтиром для сліпої дитини, як і для тієї, що нормально бачить, в ранньому віці є реакції на звукові подразники. Проте для незрячої дитини звук стає основним засобом орієнтування.

До 2-3-х місяців життя немовля з глибокими порушеннями зору за характером реакцій і поведінки майже не відрізняється від зрячої дитини того ж віку. І тільки після цього періоду патологія починає помітно проявляти себе. Малюки відстають від однолітків в освоєнні навичок рухливості (маються на увазі повороти зі спини на живіт і назад, спроби сідати, а згодом і самостійно ходити), у них уповільнено розвивається мислення, виникають труднощі у спробах оволодіння предметними діями. Крім того, зниження зорових функцій негативно впливає на психічний, фізичний та емоційний розвиток, що виражається в малій рухливості, зниженому настрої, тенденції до замкнутості, «зануренні в себе» і, як наслідок, призводить до ігнорування контактів з іншими дітьми.

Науковцями відмічено, що шляхи психічного розвитку немовлят із зоровою депривацією є своєрідними і за темпом, і за якісними особливостями. Спостереження за незрячими дітьми 2-3-місячного віку засвідчують, що за характером реакцій і за поведінкою вони мало чим відрізняються від нормальнозорих дітей. Незначні відмінності у поведінці пояснюються особливістю і структурою психічних актів дітей раннього віку і пов'язані з мультимодальністю отримуваної ними інформації.

Розвиток вищих пізнавальних процесів (увага, мислення, логічна пам'ять, мова) у сліпонароджених протікає нормально. В той же час порушення взаємодії чуттєвих та інтелектуальних функцій проявляється в наступних особливостях та своєрідностях розумової діяльності.

Перша особливість полягає в деякому загальному відставанні розвитку сліпої дитини порівняно з розвитком зрячої, що обумовлено меншою активністю при пізнанні навколишнього світу.

Друга особливість розвитку сліпої дитини полягає в тому, що періоди розвитку сліпих дітей не збігаються з періодами розвитку зрячих. До того часу, поки сліпа дитина не виробить способів компенсації сліпоти, уявлення, одержувані ним із зовнішнього світу, будуть неповні, уривчасті і дитина буде розвиватися повільніше.

Третьою особливістю розвитку сліпої дитини є диспропорційність. Вона проявляється в тому, що функції і сторони особистості, які менш страждають від відсутності зору (мова, мислення і т.д.), розвиваються швидше, хоча і своєрідно, інші більш повільно (руху, оволодіння простором). У сліпих дітей тяжко формується правильне співвідношення між накопиченими словесними (абстрактними) знаннями і конкретними уявленнями. Вони легше засвоюють абстрактні поняття, ніж слова з конкретним значенням. Слід зазначити, що нерівномірність розвитку сліпої дитини виявляється більш різко у дошкільному віці, ніж у шкільному.

Характерною особливістю дітей при зоровій недостатності також є зниження рухової активності, яка знаходиться в прямій залежності від ступеня ушкодження гостроти центрального зору. Тяжке порушення зору негативно позначається на формуванні точності, швидкості, координації рухів, на розвитку функцій рівноваги й орієнтації в просторі. Порушення зору обумовлює відхилення в розвитку почуття ритму, заснованого на зоровому, слуховому, тактильному, кінестетичному сприйнятті.

В той же час, сліпа дитина має усі можливості для високого рівня психофізичного розвитку і повноцінного пізнання навколишнього світу з опорою на збережені аналізатори. В умовах спеціального навчання формуються адекватні прийоми і способи використання слухового, тактильного, нюхового, вібраційного й інших аналізаторів, що є полісенсорною базою розвитку психічних процесів. Саме на цій основі розвиваються вищі форми пізнавальної діяльності, які є провідними в компенсаторній перебудові сприйняття.

Психічний розвиток дитини на кожному віковому етапі пов'язується з активізацією таких психічних утворень, які в даний відрізок часу менше страждають від впливу сліпоти і знаходяться у сензитивному періоді свого розвитку.

Система компенсаторної перебудови на первинному етапі навчання створює умови для правильного віддзеркалення навколишнього світу в наочно-дієвій формі, а з накопичення соціального і побутового досвіду, й в словесно-логічній формі за допомогою збережених аналізаторів сліпої дитини.

Компенсаторна перебудова багато в чому залежить від стану збереження зору. Навіть незначні залишки зору важливі для орієнтації і пізнавальної діяльності дітей з глибокими порушеннями зору. В процесі навчання педагогові, дорослому (батькам) слід виходити з того, що компенсація сліпоти починається у дитини з перших місяців її життя.

Компенсація сліпоти є складним психічним утворенням, системою психічних процесів і властивостей особи-

стості, яка формується в процесі росту і розвитку дитини. Важливим моментом в її компенсації є віра в дитину, в потенційні можливості її розвитку. Дитині, що розвивається, росте, необхідно допомогти знайти шляхи подолання психічних відхилень, що виникають в результаті сліпоти. Можливість компенсації дефекту, за словами І.П. Павлова, пояснюється тим, що організм володіє декількома різними способами виконання однієї дії.

Компенсацію сліпоти слід розуміти як цілісне психічне утворення, систему сенсорних, моторних, інтелектуальних компонентів, що забезпечує дитині адекватне й активне відображення зовнішнього світу і створює можливості оволодіння різними формами діяльності на кожному віковому етапі. Процеси компенсації у сліпих дітей найефективніше протікають у поєднанні з корекційно-виховною роботою з виправлення наявних недоліків розвитку рухової сфери, мовлення, орієнтування в просторі тощо.

У дітей з порушеннями зору зберігаються загальні закономірності розвитку, що властиві дітям з нормальним зором. В той же час мають місце специфічні особливості формування психічних процесів.

Сприймання.

При порушенні зору відбувається звуження і ослаблення функцій зорового сприймання у слабозорих і таких, що частково бачать, або повна втрата зорових відчуттів у незрячих дітей. Найбільш значні порушення зорового сприйняття встановлені при гостроті зору 0,2 і нижче. Проте участь залишкового зору у формуванні зорового образу продовжує залишатися провідною в деяких видах діяльності і в орієнтуванні в просторі.

Новий етап психічного розвитку дітей з порушеннями зору пов'язаний з об'єднанням у систему диференційованих сприймань різних модальностей. Це є складним періодом для дітей з порушеннями зору. В цей час найбільш гостро виявляється негативний вплив порушення зору на психічний розвиток дитини, оскільки ще не сформова-

ні психічні утворення, які ефективно протидіятимуть негативному впливу зорової депривації. Час цього періоду не чітко визначений, оскільки залежить від ряду факторів: глибини ушкодження зору, додаткових порушень.

В межах встановленого поля зору у дитини з нормальним зором починає формуватися предметність і сигнальність слухового сприймання, більш швидкими темпами здійснюється зв'язок між словом дорослого і предметом яке воно позначає, відбувається швидко накопичення пасивного словника, розширення розуміння зверненого до неї мовлення. Зір дозволяє знайомитися з предметним світом не лише через зорове та дотикове сприймання реальних предметів, які знаходяться поблизу і на відстані, але і через зображення на малюнках в іграшках. Зір дозволяє більш точно, спрямовано й економно здійснювати предметні дії, координувати рухи рук, що сприяє розвитку тонких маніпуляцій. Виникає зорове наслідування дій дорослого. Під час навчання ходінню зорове орієнтування допомагає орієнтуванню у просторі, задіяне у формуванні просторових, топографічних сприймань і уявлень.

В той же час відсутність чи неповнота зорового сприймання у цьому віці спричиняє ушкодження, яке не буде компенсоване ні в переддошкільному, ні у дошкільному віці. Відставання психічного розвитку дитини з глибоким порушенням зору пов'язане із значно меншим об'ємом знань та уявлень про оточуючий світ, обмеженням розуміння слів, відсутністю конкретних уявлень, які повинні супроводжувати слова, що вимовляються, із менш розвиненими і нескоординованими рухами, слабким орієнтуванням, обмеженістю мобільності в просторі. Труднощі подолання цих недоліків розвитку пов'язані з тим, що у дитини цього віку ще не сформовані способи компенсації сліпоти, а компенсаторні можливості дитини досить обмежені.

Первинні сенсорні реакції дитини мають синкретичний, злитий характер, дитина одразу реагує на цілий ряд подразників, пов'язаних із годуваннями та доглядом. І в цей пе-

ріод відсутність чи значне обмеження зорової стимуляції із комплексу подразників ще не має негативного впливу на розвиток дитини. Фактором, обмежуючим психічний розвиток, воно стає у 2-3 місяці, коли у дитини з нормальним зором формується фіксація погляду, перші спроби прослідковуючих рухів очей та інші зорові функції.

Формування прослідковуючих рухів очей та реакція дитини на рухомі об'єкти навколишнього стають стимулом сенсорного розвитку. Вченими відмічається, що до 4 міс. встановлюються зв'язки зорового аналізатора із життєво важливою для дитини діяльністю. Цей фактор дозволяє перейти від орієнтування на глобальний комплекс подразників до орієнтування на виділення і диференціацію його зорових компонентів. Для дитини із порушенням зору комплекс подразників провідним для орієнтування залишається до 5-6 місяців. А поява нового типу поведінки для такого малюка пов'язується лише з виділенням та диференціюванням дистантних слухових стимулів у процесі формування дотикового поля сприймання, що забезпечує відображення предметності зовнішнього світу.

Розвиток слухового сприймання у ранньому віці у малюка з порушеним зором відбувається так само, як у нормальнозорої дитини. Вже з моменту народження дитина здатна реагувати на різкі звуки, на 3-му тижні на гучний звук, в 1 міс. на звуки голосу близьких людей, у 3 міс. вона реагує на звертання до неї комплексом пошкваллення, по-смішкою, рухами рук та ніг.

Слухове сприймання відіграє важливу роль для сліпих дітей при орієнтації в просторі і русі. Сліпа дитина вчиться використовувати звукові ознаки предметів, голос батьків для орієнтування, впізнавання і формування образів світу, що її оточує. Тонке і точне диференціювання слухового сприйняття у сліпих дітей формується в молодшому дошкільному віці. В той же час співвіднесеність звуків з предметністю сприймання в ранньому віці ще низька в порівнянні із дітьми середнього і старшого дошкільного віку. Таким чи-

ном, слухове сприймання для сліпих дітей є важливим засобом психічного розвитку, й потребує активного розвитку.

Дитина з порушенням зором більш залежна від вибору, обробки та утримання в пам'яті та використання слухової інформації. Сформованість диференційованого слухового сприймання починає спостерігатися у такої дитини у 5 місяців, коли вона виділяє та диференціює звукові ознаки предметів.

У дитини з нормальним зором цього ж віку основну роль при цьому відіграє взаємодія зорових та слухових подразників, які забезпечують предметність сприймання. Звук та слухове орієнтування мають важливе значення для розвитку зорового сприймання у дитини з нормальним зором. Однак доки не сформувалась стійкість утримання поля зору, будь-які звуки викликають орієнтувальні реакції і не включаються в постійну систему сенсомоторної діяльності малюка.

Звук є ознакою дій з предметами, і лише його поєднання із зоровим чи дотиковим сприйманням предметів може сприяти його становленню для дитини як сигнальної ознаки предметів та дій з ними.

Для того щоб звукові подразники виступили для дитини з глибокими порушеннями зору сигналами певних дій оточуючих, їй необхідно створити предметно-дотикове поле сприймання. При цьому слід враховувати, що розвиток рухових умінь і дотику у таких дітей відбувається пізніше та проходить повільніше.

Велике значення в сприйманні і пізнанні навколишньої дійсності у сліпих дітей має дотик. Тактильне сприймання забезпечує отримання комплексу різноманітних відчуттів (дотик, тиск, рух, тепло, холод, біль, фактура матеріалу та ін.) і допомагає визначати форму, розміри фігури, встановлювати пропорційні відношення.

Формування активного дотику як перцептивної дії відбувається найбільш активно в предметних діях, в яких розвиваються способи обмацування як основи активного дотику. Відставання у розвитку рухів у дитини з глибокими пору-

шеннями зору від нормальнозорих однолітків також відбувається не одразу після народження, а лише коли зоровий аналізатор включається в контролюючу діяльність за виконанням рухів, що сприяє швидкому формуванню координації рухів, їх точності і різноманітності. Дитина з порушенням зору в цей час ще не здатна контролювати свої рухи.

Дозрівання рухової сфери, розвиток руки, вміння захоплювати і відпускати предмети формується незалежно від участі у цих актах зору. Рухи дитини розвиваються під час маніпулювання з предметами. Об'єктивні якості предметів, які потрапляють у руки дитини, формують пропріорецептивні сенсорні функції і визначають прогрес координування та предметних дій. Велике значення у відображенні якостей предметів та їх впізнаванні має розвиток гаптико-кінестетичних відчуттів, які мають велике значення для формування цілісних, глобальних образів предметного простору.

Розвиток рухового апарату немовляти відбувається одночасно із вдосконаленням шкірно-механічного аналізатора. Незалежність розвитку рухів і рухових маніпуляцій від порушення зору в перші місяці життя сприяє тому, що до 3-4 міс. нервово-руховий апарат дитини з глибокими порушеннями зору готовий до гаптичного сприймання, і відповідно саме ця модальність сприймання може слугувати основою для утворення дотикового поля сприймання для переходу до нового етапу розвитку — виділення і диференціювання слухового сприймання, появи можливості реагувати на дистантний подразник та відповідних поведінкових реакцій. Розвиток диференціювання слухових сигналів і формування слухового сприймання забезпечують активність мовленнєвої діяльності.

У 4-5 міс. відбувається значний прогрес у розвитку тактильної чутливості і кунестезії, пов'язаний з розвитком рухових рефлексів, на базі яких формується складна система рухів, яка забезпечує маніпуляції з предметами.

Зростання ролі зору в координації рухів створює у дітей з нормальним зором нове співвідношення зору, гаптики і кі-

нестетички, в якому провідну роль починає займати зір. Цьому сприяє перехід у сидяче положення тіла, у якому краще розвиваються координаційні можливості руки та ока.

Дитина з порушеним зором через відсутність координуючої та коригуючої рухи функції зору, починає відставати у розвитку координації рук, що призводить до затримки розвитку дрібної моторики. Через відсутність стимулу дитина спонтанно не протягує руку, щоб схопити предмет, дитина стає пасивною без стимуляції її розвитку.

В результаті спеціального навчання у сліпих дітей може досконало розвинутися дотикове сприймання просторових ознак (форма, величина та ін.) і просторових відношень. Так, за умови спеціального навчання, вони легко диференціюють і впізнають предмети круглої або овальної форми, а також прямокутної або квадратної. Дещо важче вони диференціюють і впізнають предмети складної геометричної конфігурації (іграшки, предмети побуту та ін.). Значні складнощі для сприймання незрячими дошкільниками мають динамічні зміни у формі, розмірах, взаємопов'язаних частин об'єктів.

В умовах навчання дотикове сприйняття у сліпих дітей розвивається, стає більш тонким і диференційованим, що дозволяє їм при близькому оцінюванні величини і розмірів користуватися своєрідним дотиковим «окомірком».

Уявлення.

У дітей з глибокими порушеннями зору відзначається зниження рівня узагальненості і чіткості, а також фрагментарність зорових уявлень. Помилковість формування уявлень є результатом фрагментарного, схематичного і недостатньо повного, адекватного відображення оточуючого світу.

Звуженість чуттєвої сфери пізнання у дітей з порушенням зору тісно пов'язана з недостатньою диференціацією ними сприйнятих образів. Схематизм, фрагментарність та інші неадекватні ознаки, відображені в уявленнях дола-

ються шляхом чіткої організації процесу сприймання, розвитку спостережливості і навичок обстеження.

У дошкільнят з низькою гостротою зору спостерігаються труднощі формування і збереження уявлень про форму, величину, пропорції предметів і зображень. Темп формування уявлень при зоровому сприйманні об'єктів уповільнений. Сформовані уявлення — неповні, недостатньо чіткі, розмиті, недиференційовані, а в деяких випадках помилкові і нестійкі. Відзначаються схематизм і вербалізм уявлень — словесний опис предметів і об'єктів без опори на наочні зразки.

Слухові уявлення у сліпих дітей формуються так само, як і у дітей, що нормально бачать, на основі слухового сприймання, відтворення і продуктивної уяви. Формування слухових уявлень у сліпих дошкільнят має деяку своєрідність, обумовлену повним виключенням зору. При повному збереженні слухового аналізатора спрямованість при формуванні уявлень повинна зосереджуватися на забезпеченні компенсації сліпоти. Так, під час опанування нових предметних дій і розвитку просторово-рухового орієнтування з опорою на слухове сприймання можна сформувати різні уявлення. Важливу роль в розвитку слухових уявлень має процес оволодіння предметною діяльністю з опорою на мовлення, на прийнятту дитиною мотивацію діяльності.

В процесі сприймання предметів на основі дотику і тактильної чутливості у сліпих дітей формуються уявлення про форму, об'єм, розмір і якість предметів. У дошкільньому віці у дітей з порушеннями зору затримується розвиток дій з предметами, наприклад шнуровання взуття, користування ложкою, ножицями, олівцем і т.д. Дотикове наслідування сліпими дітьми дій з предметами, виконуваних дорослими, відтворює образність предметного світу, а також збагачує їх досвід для самостійного навчання предметним діям. Розвиток дотику і формування побутових навичок розширюють сферу дій сліпої дитини, сприяють накопиченню конкретних уявлень про предмети і явища навколишньої дійсності.

При формуванні уявлень важливо враховувати різні види шкірної чутливості: тактильну і температурну, больову і вібраційну. Використання усіх видів шкірної чутливості розширює і збагачує об'єм уявлень, їх образність. Знайомство дітей з цими видами шкірної чутливості і формування на їх основі уявлень має не лише пізнавальне значення, але й важливе значення для збереження їх здоров'я.

Смакові уявлення виникають у сліпих дітей так само, як і в нормальнозорих. Смакові уявлення формуються на основі смакового сприймання, контрасту і послідовного образу та мають індивідуальні відмінності. При формуванні смакових уявлень діти повинні знати про існування чотирьох видів смакових речовин (гірких, кислих, солодких і солоних).

Нюхові уявлення у дітей з порушенням зору відіграють важливу роль в їх життєдіяльності. Сліпі діти здатні краще диференціювати запахи, точніше локалізують їх джерела і визначають напрям, що має важливе компенсаторне значення. Проте нюх необхідно увесь час розвивати з участю і допомогою дорослих (батьків, вихователів). Розвиток нюху сліпих дітей має бути спрямований на пізнання предметних якостей довкілля, на орієнтування і сигнальне впізнавання шкідливих природних чинників. Кожна дитина повинна мати чіткі уявлення про основні запахи навколишнього світу.

В процесі навчання і виховання у дітей відбувається формування, уточнення, розширення об'єму і збагачення уявлень про предмети і явища дійсності. Завдяки навчанню на основі сприймання формуються адекватні уявлення, розширюється і накопичується чуттєвий досвід, удосконалюються навички поведінки й активізується мислення.

Увага.

Рання сенсорна депривація викликає дефіцит мотиваційного компонента уваги, негативність емоційної реакції на зовнішні подразники, уникання нової інформації, що може призвести до вторинної затримки психічного розвитку дитини з глибокими порушеннями зору.

Важливу роль в дошкільному віці грає мимовільна увага, оскільки у дітей цього віку слабо розвинена здатність до довільної уваги. Як і в нормальнозорих, у дітей з глибоким порушенням зору мимовільну увагу викликають подразники, які відповідають значим потребам. Вона виникає від свідомих намірів дитини, без її вольових зусиль. Сліпі діти в дошкільному віці користуються мимовільною увагою з опорою лише на слухове і дотикове сприймання. Діти із залишковим зором користуються мимовільною увагою з опорою також і на збережений зір.

Починаючи з дошкільного віку, необхідно виховувати вольову (довільну) увагу. Довільна увага виникає в діяльності, вона визначається метою, завданням і певною програмою дій. Функції довільної уваги пов'язані з метою діяльності, при здійсненні якої необхідне вольове зусилля. Вольові зусилля для організації уваги виявляються у будь-якій діяльності, наприклад при конструюванні за зразком, у грі і навчальній діяльності.

Увага характеризується рядом властивостей (об'єм, зосередженість стійкість, переключення), прояв і розвиток яких у сліпих дітей мають деякі особливості. Наприклад, труднощі сприймання негативно позначаються на об'ємі, переключенні і стійкості уваги. Проте у дітей з порушенням зору увага компенсується завдяки широким можливостям інших аналізаторів.

При порушеннях зору головною умовою розвитку уваги є активна участь дітей в різних видах діяльності (ігровій, трудовій, навчальній та ін.). Саме у діяльності сліпа дитина формує адекватне відображення навколишнього світу, довільно або мимоволі зосереджуючи і скеровуючи увагу на усвідомлення об'єкту дійсності і формування своєї свідомості.

Пам'ять.

Розвиток пам'яті сліпих дітей відбувається за загальними закономірностями, властивими й нормальнозорим дітям, хоча й має певні своєрідності та труднощі.

Так само, у дітей з порушенням зору спочатку переважає наочно-образний вид пам'яті, який формується на основі сенсорного виховання. При переважанні наочно-образного виду пам'яті діти запам'ятовують будь-який матеріал за допомогою конкретних образів, предметів і явищ. Пізніше відбувається формування словесно-логічного виду пам'яті. Словесно-логічний вид пам'яті заснований на використанні словесних позначень, логічних зв'язків, що встановлюються за допомогою словесно сформульованих понять. У формуванні обох видів пам'яті бере участь рухова пам'ять. Вона служить основою для формування різних практичних і трудових навичок (ходьба, мовлення та ін.).

Пам'ять сліпих дітей характеризується меншою продуктивністю порівняно з нормою, зниженням запам'ятовування наочного матеріалу. Ці особливості пам'яті сліпих обумовлені недоліком наочно-дієвого досвіду, недостатньою повнотою, чіткістю і стійкістю, низьким рівнем узагальненості уявлень, пов'язаних із слабким диференціюванням істотних і другорядних ознак предметів і явищ навколишнього світу.

В процесі спеціально організованого навчання ефективність запам'ятовування у дітей з порушенням зору підвищується. Сприятливою умовою розвитку пам'яті є різноманітність навчального матеріалу і різнобічне гармонійне сенсорне виховання дітей. При цьому повинні враховуватися індивідуальні відмінності в пам'яті дітей з порушенням зору.

Індивідуальні відмінності, що мають значення для розвитку пам'яті, виражаються в швидкості, точності, міцності запам'ятовування і готовності до відтворення. Індивідуальні відмінності у дітей пов'язані з типом вищої нервової діяльності, станом здоров'я, характером виконуваної діяльності (ігровою, навчальною, практичною тощо), наявністю зацікавленості.

Мислення.

У сліпих дітей розвиток усіх видів мислення проходить ті ж етапи, що і у зрячих дітей. Розвиток словесно-логічного мислення здійснюється на основі наочно-дієвого і наочно-образного мислення.

Мислення дітей з порушенням зору досягає високого рівня. Проте у дітей з вадами зору, і особливо у сліпих, через звуження чуттєвого досвіду децю інше співвідношення між конкретним і абстрактним мисленням, зумовлене обмеженими можливостями порівняння ознак сприйнятих предметів, труднощами їх практичного аналізу і синтезу. Малознайомі предмети часто зіставляються й узагальнюються за випадковими ознаками, що виявляється у вербалізмі знань.

У дітей з порушеннями зору відзначаються труднощі встановлення смислових зв'язків між об'єктами, утруднення при класифікації предметів. Для сліпих дітей характерний недостатній розвиток наочно-образного і наочно-дієвого рівнів розумової діяльності, що визначає своєрідність розвитку конкретно-понятійного мислення. Звуження сфери чуттєвого пізнання у сліпих відбивається на формуванні понять і операції з ними. У дітей накопичується певний запас слів, формально правильних знань, не наповнених конкретним предметним змістом. Причиною цього є порушення сприймання і обмежений наочно-дієвий досвід.

При правильно організованому навчанні розумова діяльність сліпих дітей удосконалюється за постійної взаємодії сенсорних (чуттєвих) і логічних компонентів. Мислення збагачується за рахунок чуттєвих образів і сприяє подальшому формуванню логічних розумових операцій.

Уява.

Порушення зору певним чином обмежує можливості розвитку уяви. У дітей з глибокими порушеннями зору є звуження чуттєвого пізнання, що може істотно впливати на реконструкцію образів уяви. Проте завдяки компенса-

торним механізмам і відновленню сенсорного розвитку, логічному (понятійному) мисленню, а також активному функціонуванню інших психічних функцій (уявлень і пам'яті) уява у сліпих дітей може досягати значних результатів.

Уява відіграє важливу роль в процесах компенсації зору і становленні особистості дитини. При обмеженому сенсорному розвитку у дітей з порушеннями зору уява доповнює сприймання і чуттєве пізнання. За допомогою відтворюючої уяви, за участю збережених аналізаторів і словесних описів сліпі діти формують і створюють образи об'єктів, які не були доступні їм для безпосереднього сприймання.

Мовлення.

Своєрідність розвитку мовлення у дітей з порушенням зору може проявлятися у відставанні формування мовленевих навичок, в опануванні мовними та невербальними засобами комунікації. Причинами звуження сфери спілкування у дітей з глибокими порушеннями зору є: обмеження можливостей наслідувальної діяльності, звуження пізнавального процесу, зменшення можливостей розвитку рухової сфери, особливості умов виховання і спілкування.

У дітей з глибокими порушеннями зору обмежені візуальні можливості контролю за мовними і немовними засобами спілкування. У багатьох дітей з порушенням зору є різні порушення звуковимови, затримується розвиток фонематичного слуху. Специфічним мовленнєвим порушенням у сліпих і слабозорих дітей є несформованість лексико-граматичного складу, зв'язного мовлення, зумовлені недоліками чуттєвого сприймання навколишнього світу.

При обмеженості чуттєвого пізнання, збідненості уявлень у сліпих дітей часто виникає формалізм словесних позначень і вербалізм мовлення, тобто невідповідність між великим запасом слів і недостатнім запасом образів об'єктів пізнання. У дітей з порушенням зору спостерігаються труднощі у встановленні предметної співвіднесеності сло-

ва і образу, розумінні конкретного значення слів, правильному використанні їх в мовленні.

Мовлення є важливим компенсаторним засобом, що стимулює розвиток сліпої дитини. Слово коригує ознаки і властивості предметів, сприяє засвоєнню знань і розширенню кругозору дітей. Компенсаторна функція мови сприяє розширенню соціальних контактів сліпих, формуванню у них соціально значимих якостей особистості.

Враховуючи особливості мовленнєвого розвитку сліпих дітей, корекційна робота має бути спрямована на вдосконалення фонетико-фонематичної сторони мовлення, розвиток співвідношення слова з образом предмета, а також формування граматичної будови і зв'язного висловлювання.

Емоційно-вольова сфера.

У сліпих дітей відзначається своєрідність емоційно-вольової сфери. Своєрідність характеру і поведінки виявляється в невпевненості, пасивності, схильності до самоізоляції, з іншого боку — підвищеній збудливості, дратівливості, що переходить в агресивність. У деяких сліпих дітей спостерігаються порушення працездатності, що може проявлятися в зниженні виконання об'єму завдань, появі помилок.

Для дітей з порушеннями зору важливе значення має виховання волі, уміння свідомо керувати своїм настроєм і поведінкою. Вольова поведінка дітей з глибокими порушеннями зору вимагає виховання моральних якостей і цілеспрямованих дій з подолання труднощів, обумовлених сліпотою.

Навчання і виховання сліпої дитини вимагає від вихователів, батьків знання особливостей розвитку дитини з порушеним зором, впливу первинного дефекту на формування психічних функцій, рухових, соціальних, навчальних та інших умінь, способів і прийомів формування та розвитку навичок орієнтування в просторі, сприймання предметів і явищ навколишнього світу, уміння спілкуватися і взаємодіяти з однолітками та дорослими.

Розділ II. ОРГАНІЗАЦІЯ РАННЬОГО СУПРОВОДУ НЕЗРЯЧОЇ ДИТИНИ

Роль спеціально організованого виховання у ранньому віці полягає у створенні найбільш повноцінного сприймання на полісенсорній основі. Необхідно навчити дитину сприймати якомога більше подразників, як дистантних, так і контактних, які дозволятимуть орієнтуватися у зовнішньому світі. Розширення кола можливих подразників слухових, тактильних, смакових, нюхових, пов'язаних з певними видами діяльності (сном, годуванням, купанням, прогулянкою), є необхідною умовою формування і встановлення зв'язків між різними об'єктами та діями і готує шляхи компенсації сліпоти. Тому отримання допомоги батьків у перші місяці життя малюка стануть визначальними для його розвитку.

На початкових стадіях розвитку сліпої дитини, особливо в перші два-три місяці, фактично відсутня специфіка в її навчанні та вихованні. Основними завданнями для батьків на цьому етапі є розвиток у незрячої дитини рухів (хапання, відпускання), тримання голівки, реакцій на звук, слово, тобто все те, що робиться і для зрячого малюка. Сліпа дитина з великим успіхом опановує ці навички з такими ж результатами, як і зряча. Виховуючи сліпу дитину, необхідно чітко уявляти характер зорового порушення і можливий перебіг хвороби. Тісний і постійний зв'язок з дитячим офтальмологом, його консультації, лікування є необхідною умовою раннього виховання.

Своєрідність психічного розвитку дає можливість незрячій дитині компенсувати недоліки розвитку з опорою на ті психічні утворення, які виникли у цьому віці незалежно від стану зору. До 6 місяців це, насамперед, рухова сфера, кінестетичні відчуття, дотик і рух, розвиткові яких слід приділити найбільше уваги з боку дорослих.

Необхідною умовою нормалізації психічного розвитку є активна допомога дорослого в таких напрямках: організа-

ція спілкування на основі активізації усіх збережених аналізаторів з метою утворення складної системи нервових зв'язків, які утворюють полісенсорну основу сприймання, формування генералізованої системи міжфункціональних і внутрішньофункціональних зв'язків, для розвитку активності і реакцій на комплексні подразники з метою появи попереджальних дій.

Заняття з дитиною повинні скеровуватися на використання поєднання дистантного слухового і контактного тактильного, на встановлення і закріплення зв'язків між дотиковими об'єктами та їх звуковою характеристикою, що буде сприяти виділенню звуку як сигнальної ознаки предмета і переходу від глобального сприймання ситуації до виділення окремих подразників, скерованих на різні модальності сприймання.

Емоційне спілкування.

Знижена психічна активність малюка, пов'язана із відсутністю зорових вражень, є тим фактором, що уповільнює темпи його психічного розвитку. Як відомо, процес психічного розвитку найбільш інтенсивно відбувається в провідній для кожного віку діяльності. У ранньому віці такою діяльністю є емоційне спілкування та взаємодія з дорослим, в ході яких малюк пізнає оточуючий світ.

Розвиток спілкування та його стимуляція у перші місяці життя незрячої дитини має ті ж самі завдання та реалізується тими ж методами і способами, що і зі зрячим малюком. Поглажування, ніжний голос, приємні тактильні теплові відчуття, контакт з тілом мами є тими стимулами, що сприймаються незалежно від стану зору і можуть використовуватися для контакту з дитиною.

В нормі в перші 6 місяців провідним є ситуативно-особистісне емоційне спілкування, яке перероджується в подальшому у ситуативно-ділове спілкування.

Складність організації спілкування з незрячою дитиною у зв'язку з обмеженням сприймання невербальних засобів спілкування, зниженою психічною активністю

призводять до того, що спілкування з нею виникає пізніше, ніж у зрячої дитини, і тривалий час залишається лише в ситуативно-емоційній формі.

З народження дитина дуже чутлива до контактів з дорослим, який за нею доглядає. Найбільш значущі для немовляти дотики і ласки. При цьому рухи мами повинні бути спокійними і неквапливими. Різкі, неточні, невпевнені жести дорослого викликають у малюка дискомфорт і тривогу, він може стати неспокійним і плаксивим. Малюк ще не розуміє слів, але вже відчуває тон голосу, тембр мовлення. Тому під час годування, переодягання малюка або займаючись з ним, потрібно ласкаво розмовляти з дитиною. Не слід дозволяти малюку занадто довго кричати. І, звичайно ж, негайно доброзичливо відгукуватися на всі спроби дитини спілкуватися, хоча вони можуть зводитися лише до того, що він нерухомо прислухається, робить невизначені рухи, видає якісь звуки.

Для **стимуляції тактильних відчуттів** (дотикових) необхідно класти дитину на поверхні з тканин різної фактури. Це можуть бути шовкові, бавовняні, оксамитові, вельветові, тюлеві та інші тканини. Попередньо малюка рекомендується роздягнути — так він краще відчуватиме поверхню шкірою. Здійснюючи доступні йому рухи на різних поверхнях, немовля отримує уявлення про навколишній простір, у нього формується усвідомлення того, як предмети переміщуються, змінюються їхні співвідношення і положення в просторі, розвивається здатність розуміти зв'язок між причинами і наслідками.

Корисно зробити для малюка спеціальну ковдру, зшити з клаптиків тканин з різною фактурою. По краях бажано пришити кілечка, гудзики, кульки від брязкалець, мотузки, дзвіночки тощо. Класти дитину на ковдру треба так, щоб вона знаходилася в різних положеннях — на животі, на спині або на боці. Якщо у малюка є залишковий зір, то шматочки тканини, розташовані поруч один з одним, повинні мати не тільки тактильний контраст (досить різко

відрізнятися за фактурою), але і зоровий (наприклад, один чорний і оксамитовий, інший — білий і шовковий).

Крім того, необхідно проводити заняття, спрямовані на **активізацію залишкового зору** та формування зорової уваги. Починати їх потрібно якомога раніше, оскільки саме в перші місяці життя зорова система зазнає значних змін і є найбільш чутливою до зовнішніх стимулів — світла і кольору. Щоб привернути увагу дитини з глибокими порушеннями зору, доцільно використовувати максимально яскраві предмети. Найбільш вдалимися з них є ліхтарик (лампа, флуоресцентні іграшки), блискучі предмети, картинки та предмети з контрастним малюнком, збільшені зображення. Якщо поєднання контрасту і руху недостатньо, можна спробувати привернути увагу дитини до предмету яким-небудь звуком: голосом, мелодією брязкальця, постукуванням по предмету.

Симуляція вестибулярного апарату.

Маленькі сліпі діти без спеціальних занять мало рухаються, тому їх вестибулярний апарат розвивається повільно. А це, в свою чергу, гальмує розвиток активних рухів. Щоб компенсувати це відставання, малюка необхідно якомога частіше брати на руки і всюди рухатися разом з ним. Найкраще це робити під час прогулянок. Дитина повинна перебувати в спеціальному рюкзаку («слінг», «кенгуру»). Носити малюка на руках або в рюкзаку бажано і при виконанні легких домашніх господарських справ. Адже, пересуваючись разом з мамою, малюк робить пасивні рухи, які сприяють розвитку його вестибулярного апарату. Крім того, вони забезпечують хороший тілесний контакт між мамою і малюком, а він вкрай необхідний сліпій дитині.

Знайомство з навколишнім світом.

У сліпої дитини, зі зрозумілих причин, не виникає потреби піднімати і високо тримати голову, протягувати руки до іграшок і навколишніх предметів, обмацувати їх, повзати, або ходити, обстежуючи навколишній простір. Тому прагнення до пізнання світу у неї повинні розвивати

батьки. Пошукова поведінка та ігри з мамою — це початковий, але вкрай необхідний етап на шляху від ранньої соціальної прихильності (батьки, родичі) до подальшої соціальної адаптації дитини в дитячому саду, школі. Для досягнення цієї мети необхідно заохочувати будь-які спроби малюка до руху і самостійності (завжди під наглядом дорослих), оскільки його особистий, реальний досвід принесе значно більше користі, ніж будь-які словесні описи. Провідниками в навколишній світ стануть інші органи чуття. Наприклад, дотик, що відіграє величезну роль в процесі знайомства незрячого малюка з навколишніми предметами: руки замінюють сліпому зір, з їх допомогою він отримує уявлення про ті чи інші предмети. Навчаючи сліпу дитину дотику, потрібно заохочувати її бажання використовувати свої руки для обстеження різних предметів і матеріалів. При цьому батьки, звичайно ж, повинні розуміти, що малюк сам не стане цікавитися багатьма речами до тих пір, поки йому не розкажуть про них — адже він просто їх не бачить. Показуючи дитині що-небудь, дорослі повинні керувати його руками, накладаючи на них свої, і водночас розповідати, якого кольору предмет, яка його форма, для чого він служить і як ним користуватися. Необхідно привчати малюка обстежувати предмети систематично, використовуючи обидві руки (одна рука, наприклад, тримає посуд, а інша відшукує на столі іграшку і кладе її в посуд). Зрозуміло, маля слід попереджати про небезпеку, якщо воно збирається доторкнутися до чогось гарячого або дуже холодного. Інакше, злякавшись несподіваного відчуття, дитина стане побоюватися використовувати свої руки для «розглядання» навколишнього світу. Навчаючи малюка того чи іншого руху, слід стояти за спиною дитини і робити все разом з нею. Якщо при цьому перебувати навпроти, рух вийде дзеркальним, і дитині буде важко сприйняти його. Крім того, дорослі повинні постійно розповідати незрячому малюку про те, чим вони займаються в даний момент, що відбувається навколо. Таким чином,

формується передумови до встановлення змістовного мовленнєвого контакту з дитиною.

Слух.

Слухові образи предметного світу дають можливість малюкам з глибокими порушеннями зору реагувати на подразники, співвідносити їх з предметами і відповідно до цього організувати свою поведінку. Розмовляючи з дитиною, потрібно називати її на ім'я, пояснювати, хто з нею розмовляє. І обов'язково попереджати перед будь-яким несподіваним проявом. Наприклад, перед тим, як доторкнутися до малюка рукою, інакше це може неприємно налякати його. Використовуючи можливості слухового сприймання, сліпу дитину можна навчити хапальним рухам. Для того, щоб схопити звуковий предмет, їй потрібно акустично локалізувати свою мету, щоправда, за допомогою слуху вона не може контролювати траєкторію руху рук у напрямку до цієї мети. Сліпі діти, перш ніж пристосувати положення кистей рук до розміру і форми предмета, повинні спочатку досліджувати його тактильно. Але з часом дитина повинна зрозуміти, що той чи інший предмет існує, хоча його не можна помацати, і він не видає звуків. Батькам необхідно навчити малюка визначати на слух, куди впала іграшка, або знаходити загублені предмети на дотик. Для цього дитині треба надати можливість самостійно відшукувати речі, що впали на підлогу, підказуючи, де саме вони знаходяться. Якщо щось вдома переставляється на інше місце, про це потрібно обов'язково повідомити дитині. Ще один момент, на який необхідно звернути увагу: називати різні напрямки в просторі і розташування предметів слід якомога конкретніше. Таких понять як «там», «далеко», «тут» малюк не сприймає. Визначати для незрячої дитини розміри предметів треба, виходячи з розмірів її тіла. Наприклад, «це такого ж розміру, як твоя рука». Формування слухового сприймання, разом із спонуканням малюка до діалогу, спілкування, забезпечує активність мовленнєвої діяльності дитини. А це надалі стає найважливішим фактором часткової компенсації сліпоти.

Музика.

Значення музичних образів у вихованні сліпої дитини, а особливо їх вплив на розвиток функцій мозку, важко переоцінити. Вже у віці немовляти слід влаштовувати недовгі (5-15 хвилин) щоденні «сеанси» музикотерапії, ненав'язливо залучаючи дитину до слухання ритмічної негучної музики з красивою мелодією. При цьому можна злегка розгойдувати крихітку на руках або допомагати йому підстрибувати (інтонувати — підспівуючи). Важливо, однак, щоб після таких музичних слухань дитина залишалася не в тиші та ізоляції, а в атмосфері природних побутових звуків — голосів рідних, мами, її кроків по квартирі, криків дітей на вулиці, шуму трамваїв або закипаючого на плиті чайника тощо, адаптуючись тим самим до навколишнього світу.

Побутові навички.

Важливо, щоб дитина постійно брала участь у повсякденних заняттях сім'ї. Це допоможе їй отримати уявлення про те, як, коли і яким чином відбуваються ті чи інші події, а пізніше дасть можливість відтворювати їх у своїх іграх, поступово опановуючи певні побутові навички. При цьому дорослі повинні дозволити малюкові діяти самостійно, створивши для нього безпечні умови і забезпечивши хороший контроль. Речі в будинку слід тримати на строго визначених місцях, про які повинна знати дитина. Тоді їй можна буде дозволити самостійно збирати їх у квартирі і повертати на своє місце. Звичайно, малюк навряд чи зуміє відразу добре впоратися з дорученнями, але дорослі обов'язково повинні хвалити його за будь-який прояв самостійності. Розвитку незалежності від дорослих також сприяє практика, через яку у дитини має бути в сім'ї «своє завдання», відповідне віку та ступеню розвитку. Це підвищує самооцінку дитини, у неї з'являється бажання справлятися з більш складними завданнями. Звичайно, перш ніж надати певну самостійність незрячій дитині, батьки повинні забезпечити їй безпечні та комфортні умови в будинку — зробити

недоступними для малюка електроприлади, медикаменти, відкриті вікна, квартирки і балкон, джерела високої температури тощо. Але найважливіше — сприяти формуванню у малюка почуття передбачення особистої небезпеки. Це почуття знадобиться дитині і пізніше, коли настане час виходити за межі рідного дому.

Фізичний розвиток.

Вторинні відхилення у ранньому віці виявляються у своєрідності рухів дитини: поява стереотипних рухів голови, рук, недорозвиток хватальних рухів. В сприятливих умовах розвитку дитини їх утворення можливо попередити. Необхідною умовою успішного розвитку для незрячої дитини є активізація моторики, встановлення зв'язку рука — рот, рука — рука на основі пропріорецептивної чутливості.

Після 6 місяців сліпі діти починають різко відставати у розвитку рухів, хоча для розвитку локомоцій період від 1 до 2-х років вважається сенситивним. Таке відставання пояснюється недоліками контролю за рухами.

Відставання в моторному розвитку позначається і на становленні ігрової діяльності. У таких дітей довго можуть зберігатися примітивні одноманітно повторювані дії з предметами. Причина появи цих нав'язливих рухів в тому, що малюк просто не вміє зайняти себе чимось більш цікавим. Однак цьому прояву одноманітності й обмеженості рухів можна запобігти, якщо залучити дитину до цікавої гри. Фізичні вправи, як відомо, відіграють важливу роль у формуванні правильної статури та розвитку моторики. Тому дитині з глибокими порушеннями зору вже з перших тижнів життя необхідна оздоровча гімнастика. Незрячим малюкам ясельного віку рекомендується гімнастика в ігровій формі, що складається з вправ, які спрямовані на розвиток вестибулярного апарату, м'язової системи і тактильної чутливості. Дитина може виконувати їх з мамою чи з педагогом. Дуже корисно проводити гімнастику під тиху, ритмічну музику, синхронізуючи рухи.

Для розвитку м'язів кистей і пальців рук (дрібної моторики) можна використовувати повсякденні ситуації (коли дитина застібає гудзики, обстежує нову іграшку і т.д.).

Багато батьків сліпих і слабозорих дітей, прагнучи вирішити проблему за допомогою медицини, випускають з уваги необхідність приділяти більше уваги фізичному, психічному, музичному та інтелектуальному розвитку своїх малюків. Не слід забувати і про те, що, перш за все, дитина потребує материнської любові, її уваги, а також розуміння його проблем і безмежного терпіння з боку близьких. Природа нагородила людину, крім зорових, ще й іншими відчуттями: слуховими, нюховими, пропріоцептивними (м'язовими). Все це дозволяє дитині тією чи іншою мірою компенсувати дефіцит інформації про навколишній світ, пов'язаний з відсутністю зору, а допоможе цьому створення адекватного розвивального середовища та постійна підтримка з боку дорослого.

Розділ III. ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ НЕЗРЯЧОЇ ДИТИНИ РАННЬОГО ВІКУ

Всі малюки дуже люблять гратися з дорослими. Ігри не тільки приносять радість малюкам, але і допомагають встановити близькі, довірливі стосунки. Особливого значення гра набуває для малюків з глибокими порушеннями зору.

Від 0 до 3 місяців.

Незрячий малюк пізнає навколишній світ через своє тіло. Перша іграшка дитини — її ручки та пальці. В перший місяць життя ручки малюка стиснуті у кулачки. Здоровий малюк помічає свої ручки приблизно в 10 тижнів і починає діяти ними. Сліпому малюкові потрібна допомога, щоб відчувати свої руки й почати ними діяти. Ідеальною «іграшкою» для немовляти на цьому етапі є рука матері (долоні, пальці).

Візьміть ручки малюка і з'єднайте, щоб малюк зміг їх відчувати. Зробіть кілька сплесків долоньками дитини, зіграйте в ладусі, при цьому обов'язково розмовляйте з нею. Кожну дію, рух, який ви робите разом з дитиною, потрібно озвучувати. Піднесіть і доторкніться її руками до свого обличчя, поцілуйте ручки. Найбільш значущі для незрячого немовляти дотик і пестощі. При цьому руки мами повинні бути спокійними і неквапливими.

Сліпій дитині необхідно обстежувати предмети кінчиками пальців, перш ніж вона їх схопить. Не кладайте насильно іграшки в її долоньки. Дайте схопитись за ваш палець, скажіть «Я тут». Доторкніться кінчиками пальців її пальчиків, дайте самостійно вирішити схопити ваш палець чи ні. Потім покажіть їй, як можна використовувати свої руки, щоб хапатися.

Продемонструйте дитині різноманітні звуки (говоріть, співайте, клацайте язиком), також познайомте зі звуками, що видають різні іграшки. Допоможіть дитині використовувати іграшки, які звучать — трясти брязкальце, натис-

нути пискавку, дзвонити в дзвоник. Називайте іграшки і кажіть, як вони звучать (дзвенить, тріщить, пищить).

Підвісьте над ліжечком дитини брязкальця з кільцями або ворсисту кульку із дзвоником. Кілька разів проведіть по них ручкою малюка, щоб він помацав, погойдав.

Покладіть дитині в руку легку іграшку, допоможіть піднести до її рота, торкніться іграшкою ротика. Вкладайте до руки дитини брязкальця або пляшечки, зроблені з різних матеріалів (пластмаса, дерево, тканина, гума). Спеціально підносьте брязкальця до рота дитини. Торкайтеся ними її губ.

Іграшки для немовлят: брязкальця з кільцями для підвішування, брязкальця з ручками, різні за формою і кольором; мелодійні за звучанням іграшки; неваляшки.

Гра з брязкальцями.

У перший місяць життя немовля ще зовсім беспорядне і не здатне грати самостійно, тому брязкальце йому демонструє дорослий. Причому, робити це потрібно так, щоб зацікавити крихітку і змусити зосереджуватися на іграшці, прислухатися до її звучання. У новонародженого швидко встановлюється взаємозв'язок між звуком брязкальця і його появою, іграшка стимулює першу усмішку малюка, оскільки в його свідомості вона пов'язана з близькою людиною, яка її постійно показує.

На другому місяці ручку брязкальця можна вкласти малюкові в долоньку, розвиваючи тактильні відчуття і хапальні навички. Поступово дитина вчиться утримувати її досить тривалий час, підносить до личка, торкається язичком і губами.

Із двох з половиною місяців, демонструючи малюку звукову іграшку, слід стимулювати дитину тягнутися до неї, розтискати задалегідь пальчики, щоб схопити й утримати. Навчившись затискати іграшку в кулачці, малюк починає вивчати її, відсовувати і знов наближати, і зазвичай, обстежує ротом.

Перші три місяці життя.

Звукові та світлові іграшки-підвіски, які кріпляться на ліжечко (а пізніше — на манеж) за допомогою спеціально-го кронштейна або дуги. Ці іграшки можуть бути жорсткими або м'якими, досить великими, яскравими, або чорно-білими в смужку, блискучими, із зображенням обличчя.

Брязкальце на кільці — невелике і легке, чудово підходить саме для малюка перших двох місяців життя. Це іграшка (зазвичай мила мордочка тварини або лялечка-матрьошка), яка міцно закріплена у верхній частині кільця. Малюкові зручно її утримувати в руці і, мимоволі розмахуючи, відчувати щось в долоньці. Дуже цікавими для незрячих дітей є іграшки, які звучать, наприклад «музичні скриньки», що виконують спокійні, нескладні мелодії, коліскові пісеньки, створюють гарний настрій, вносять спокій і різноманіття слухових вражень незрячої дитини.

Рухливі ігри, ігри-гойдалки.

Покладіть дитину так, щоб вона лежала на вашій руці животиком, другою рукою притримуйте груди дитини. Повертайте дитину в різні боки, качайте. Рухи супроводжуйте відповідними словами.

З 2-3-х тижнів можна створювати у дитини відчуття переміщення в просторі. Підведіть дитину вгору-вниз, нахиліть її в один бік, а потім в іншій. При цьому ви можете підсилити ефект, супроводжуючи рухи ніжними відповідними звуками. Погойдайте дитину на колінах. Дивіться, як вона реагує, чи висловлює бажання, щоб її далі гойдали. Піднімайте дитину вгору то вище, то нижче. Коли ви піднімаєте дитину вгору, говоріть, що ви робите. Наприклад: «*Полетіли, полетіли вгору!*», потім повільно опускайте дитину вниз і говоріть: «*Полетіли, полетіли вниз!*» Поступово починайте підкидати малюка вище. Стежте за тим, щоб він не злякався, а сприймав гру із задоволенням.

Від 3 до 6 місяців.

Виконуйте вправи з іграшками, які видають звуки (але не надто голосні, з приємним м'яким звуком). Доторкніть-

ся іграшкою до обличчя дитини, потім поміняйте її положення, спрямовуючи ручку дитини у напрямку звуку, спонукаючи знайти іграшку. Якщо дитина не повертається на звук, ласкаво поверніть її голівку в напрямку джерела звуку, допоможіть доторкнутися до іграшки. Для ігор можна використовувати дзвіночки, брязкальця, бубон, іграшкову дудочку, свисток, металофон, а також музичні каталки, пищалки тощо.

Якщо дитина тягнеться в правильному напрямку, піднесіть іграшку до неї, щоб вона торкнулася іграшки. Локалізувати предмет та джерело звуку легше, якщо він (воно) знаходиться зліва чи справа від дитини, важче, коли він (воно) розташований посередині. У дітей, які не можуть бачити джерело звуку реакція повільно, але поступово розвивається. Батьки мають розуміти важливість такої реакції для розвитку у дитини орієнтування у просторі.

Підвішуйте над ліжечком блискучі іграшки, які звучать, таким чином, щоб дитина, розгинаючи руки або ніжки, могла торкнутися їх. Використовуйте великі контрастні іграшки, які видають звуки, щоб збільшити шанси дітей із залишком зору побачити їх, наприклад, брязкальця з кільцями для підвішування, брязкальця з ручками, різні за формою і кольором.

Важливою є гра з ручками дитини. Дитину беруть на коліна та проказують текст, легенько підкидаючи на колінах дитину. При цьому малюк плеще в долоньки:

Тосі, тосі, лапці!

Поїдеш до бабці,

А від бабці — до гіга,

А від гіга — до тата,

Там є курочка чубата.

А від тата — до мамі:

Наїмося сметани.

Вимовляючи останній рядок віршика, розведіть рученята в сторони і емоційно, протяжно додайте: «Смачно! Ох як смачно!»

Дуже корисні для незрячої дитини різні зміни положення її тіла у просторі. Частіше піднімайте дитину за ручки у повітря, виконуйте з нею вправи динамічної гімнастики, щоб вона відчула простір.

Садить дитину на коліна спиною до себе. Легесенько погойдуйте її, тримаючи під ручки, а часом за ручки. Грайте з нею у прості ігри «Полетіли, полетіли!», «Гойдалка», «Печу, печу хлібчик» тощо.

Гра «Гойдалка»: взяти дитину на руки, розкачувати її вліво-вправо, при цьому промовляючи:

*Гойда, гойда, гойдаша,
Де кобила, там лоша,
А кобилка в лісі,
А лошатко — в стрісі.*

Від 6 до 9 місяців.

Гра-забавлянка «Коваль». Дитину можна посадити на ліжку або покласти на спинку. Дорослий бере іграшковий звуковий молоточок і вдаряє ним легенько по ступнях дитини, при цьому промовляючи:

<i>Куй, куй чобіток,</i>	<i>Кус коваль бричку,</i>
<i>Подай бабо молоток.</i>	<i>Заглядає в пічку:</i>
<i>Не подаси молотка,</i>	<i>Чи є борщ?</i>
<i>Не піdkую чобітка, —</i>	<i>Чи є каша?</i>
<i>Молоток срібленький,</i>	<i>Чи є в борщі шматок м'яса?</i>
<i>Чобіток золотенький.</i>	<i>Тукі-і-і! Тукі-і-і! Тук-тук!</i>

*Кую, кую ніжку,
Поїдем в доріжку,
Будем коня напувати,
Будем в баби ночувати.*

Промовляти можна будь-який із цих віршиків, який більше сподобається вашому малюку.

Для освоєння простору можна пограти в таку гру. Сядьте на підлогу і посадіть дитину перед собою. Візьміть звукову іграшку, прив'яжіть до неї мотузок. Покажіть дитині, яким чином, підтягаючи іграшку за мотузок можна набли-

зити її до себе. Іграшки повинні бути яскравих кольорів, світитися і видавати звуки, коли ви їх підтягатимете.

Але спочатку потрібно ознайомити дитину з підлогою. Сідайте на підлогу позаду дитини і покажіть їй, що підлога існує навколо вас. Покладіть руку дитині на плечі і покачайте її в різні боки. Спочатку з одного боку в іншій, потім так само вперед — назад, поки руки дитини не торкнуться підлоги (в усіх напрямках). Простежте за малюком, чи розчепірює він пальці в очікуванні підлоги. Незабаром під час гри дитина спиратиметься на руку.

Розвитку рухів сліпої дитини і формуванню у неї прийомів орієнтування у просторі сприяють **ігри з м'ячем**. Найбільш відповідним є озвучений м'яч, а також гумовий м'яч середніх розмірів (35-50 см). М'яч повинен мати яскравий колір, можливі комбінації двох-трьох кольорів, або ж чорно-білий у смужечку,

Сядьте на підлогу обличчям до дитини. Покажіть дитині м'яч, дайте дитині помацати м'яч, потримати в руках і скажіть: *«Ось м'ячик. Я хочу покотити його до тебе. Ось він прикотився до тебе. Тримай м'ячик»*. Покажіть дитині, як потрібно котити м'ячика.

Ще можна **погратися з дитиною під час купання**. Коли купаєте малюка, можна граючись із ним промовляти:

*Хлюп, хлюп водиченько,
Хлюп, хлюп на личенько,
І на ручки, і на ніжки,
Хлюп, хлюп, хлюп!*

При цьому торкайтеся до частин тіла дитини і називайте, що це (ніжка, ручка, личко, животик і т.д.).

Від 9 до 12 місяців.

В цьому віці пропонуйте дитині **гру «Дай — візьми»**.

Дайте дитині будь-яку іграшку, а потім скажіть: *«Дай мені іграшку»*. Візьміть у дитини іграшку і скажіть: *«Спасибі»* і негайно поверніть іграшку назад дитині, кажучи: *«Ось вона»*. Повторіть це кілька разів поспіль.

Ще можна застосувати **гру «Топ-топ»**. Поставте дитину на підлогу, міцно тримайте її за тулуб. Швидко поверніть малюка так, щоб одна нога подалася вперед, щоб перейняти на себе його вагу. Повторіть те ж саме, тільки назад і в сторони (з кожною ногою). При цьому супроводжуйте рухи словами: «Топ-топ», або:

Дибки, дибки!

Ходить котик по лавочці,

Водить кішку за лапочки:

Диб, диб, диб.

Гра «Туди-сюди». Дуже корисний в цій грі іграшковий візочок на чотирьох коліщатах. Доведеться набратися терпіння, перш ніж незряча дитина зрозуміє, що таке візочок і що з ним можна робити. Покажіть дитині, як він їздить, як може наштовхнутися на щось. Візок має бути стійким, щоб витримати вагу дитини, яка спиратиметься на нього під час ходьби.

Ще в цій грі можна використовувати стійку іграшкову коляску. Катання іграшкової коляски дуже стимулює дитину до ходьби «туди-сюди». Ручка коляски повинна знаходитися на відповідному рівні, щоб забезпечити зручність і хорошу стійкість дитини при ходьбі. Ваші підтримуючі руки повинні бути на рівні коляски, що дасть можливість забезпечити нормальний крок дитини і роботу опорно-рухових механізмів для збереження рівноваги.

Ігри з кубиками та пірамідками (викладання предметів один на один).

Покажіть дитині, як можна покласти предмети один на один, взявши її руки у свої. Заохочуйте дитину до гри з кубиками, пірамідками, конструктором.

Гра-забавлянка «Сорока-Ворона».

Орієнтування на власному тілі. Дорослий, граючись з дитиною, водить своєю рукою по всьому тілі дитини, при цьому промовляючи:

Сорока-Ворона на припічку сиділа,

Діткам кашку варила.

— Цьому дам, цьому дам, цьому дам
І цьому дам, а цьому не дам,
Бо цей — боцман — гров не носив,
Діжі не місив, хати не топив,
Діток гулять не водив —
Справжній лежень.

Від 12 до 15 місяців.

Для підтримки інтересу дитини до іграшок і дій з ними треба періодично приводити в порядок іграшки, збирати їх, розкладати по місцях і звертати увагу малюка на те, що кожна іграшка має своє місце, це допоможе зорганізувати простір навколо незрячого малюка.

З 12-15 місяців допомагайте дитині впізнавати частин тіла і показувати їх на собі (голова, шия, тулуб, живіт, спина, руки, ноги, пальці тощо).

Також можна використати гру **«Орієнтування на власному тілі»**. Потрібно за допомогою гри вчити дитину показувати частини тіла. Дорослий повинен взяти ручку дитини і торкаючись нею частин свого тіла розказувати, що це. Потім теж саме зробити на тілі дитини. Коли дитина запам'ятає частини тіла, попросити її, щоб вона показала самостійно на собі частини тіла. При цьому називати якусь частину тіла, а дитина щоб її показала. Наприклад: обличчя і називати очі, рот, ніс, язик, щоки, губи, вуха, на голові — волосся.

Гра «Пальчик об пальчик».

Мета: виконання дій за командою, координація рухів рук.

Хід гри. Дорослий сидить за спиною дитини, тримаючи її ручки у своїх. Співаючи пісеньку ручками дитини виконує рухи:

<i>Пальчик об пальчик тук і тук.</i>	<i>(Повторити два рази.)</i>
<i>Плескай, плескай, плескай!</i>	<i>(Плескати в голоні.)</i>
<i>Ніжками тупоти, тупоти!</i>	<i>(Повторити два рази.)</i>
<i>Сховалися, сховалися!</i>	<i>(Закрити обличчя руками.)</i>
<i>Пальчик об пальчик тук і тук.</i>	<i>(Повторити два рази.)</i>

Гра «Ладусі».

Мета: координація рухів, збільшення амплітуди рухів у суглобах рук і кистях, координація слухового аналізатора й рухів за командою.

Хід гри. Дорослий показує, як треба робити стуки, дитина копіює дорослого. Потім за командою дорослого робить стуки: перед собою, над головою, за спиною, у положенні стоячи, сидячи навпочіпки, лежачи на спині, лежачи на череві. Дорослий задає темп (ладусі, ладусі... плеск, плеск).

Необхідно дуже уважно стежити за частотою дихання й емоційним збудженням, почервонінням або зблідненням шкіри, пітливістю обличчя. А ще можна під час гри промовляти віршик:

Ладусі, ладусі! А ге були? У бабусі.

А що їли? Кашку. А що пили? Бражку.

А що на закуску? Хліб та капуста.

Ще можна погратися у **гру «Знайти іграшку»**. Коли дитина загубила іграшку, скажіть їй: «Ой, ти загубила іграшку. Давай знайдемо її». Спрямуйте ручку дитини туди, де лежить іграшка, поплескайте нею по поверхні, щоб дитина сама знайшла іграшку. Можливо спочатку доведеться допомагати дитині, спрямовуючи ручку до іграшки. Іграшки повинні бути досить великими, контрастного забарвлення (для дітей із залишковим зором) та звуковими. Дайте дитині пограти з іграшкою, коли вона її знайде.

Ігри-заняття з будівельним матеріалом. Учити впізнавати і розрізняти кубики та цеглинки, ставити одну деталь на іншу, викладати цеглинки в рядок, ставити їх вертикально (вежа, стіл, доріжка, автомобіль); знімати зі стержня кільця і надівати на нього кільця з великими отворами.

Малюк самостійно ще не може робити споруди з кубиків. Він перекидатиме кубик з однієї руки в іншу, стукатиме ним по столу, полу і т.д. Допоможіть дитині узяти один кубик і покласти його на іншій, коментуючи дії. Якщо кубики впадуть, будьте готові сказати: «Бах! Вони впали!»

або щось подібне. З часом дитина навчиться будувати з кубиків всілякі цікаві споруди.

Від 15 до 18 місяців.

Гра «Знайомство з квартирою». Знайомте дитину з тим, як виглядає ваша квартира. Спочатку дитина може знаходитися на руках у дорослого. Не змінюйте розташування знайомих дитині предметів (меблів). У поясненнях не вживайте слів «тут» і «там», адже вона не бачить того, про що ви говорите, підбирайте слова, які зрозумілі дитині.

Наприклад: Зараз ми підемо на кухню, при цьому показувати і розказувати дитині де кухня і що там знаходиться. За допомогою рук доторкнутися до всього, що є на кухні і обов'язково кожне доторкання супроводжувати словами (це стіл, а це чашка, ложка, тарілка тощо), щоб дитина знала що це.

Також можна грати з дитиною в **гру «Дістань іграшку з коробки»**. Візьміть коробку, покладіть туди іграшки, які дитина уже знає (кубики, м'ячик, ведмедика, ляльку тощо). Дайте малюкові обстежити коробку, спрямовуйте його ручки до предмета. Спочатку разом з дитиною дістаньте будь-яку іграшку із коробки і назвіть її, щоб дитина знала, яка це іграшка. Потім киньте її назад в коробку і знов дістаньте. І так декілька разів, доки дитина не запам'ятає. Потім візьміть іграшку, назвіть її, дайте дитині помацати і киньте назад в коробку. Запитайте дитину: «*Ой, куди подівся м'ячик?*» і зачекайте поки дитина спробує самостійно знайти іграшку в коробці. Якщо ні, покажіть ще раз, як знайти і дістати іграшку.

Ще можна використати **гру на визначення правої і лівої сторін**. Візьміть м'ячик, покладіть його на підлогу. Підведіть дитину до м'ячика і скажіть: «*Зараз зробимо бух м'ячика правою ніжкою*» і покажіть дитині як це робиться. Візьміть в свою руку праву ніжку дитини і стукніть по м'ячику. Потім теж саме зробіть із лівою ніжкою.

Ще за допомогою такої гри можна годувати дитину. Посадіть її за стіл і дайте в праву ручку ложку. При цьому розкажіть дитині, що ложку потрібно тримати в правій руці.

Коли ви одягаєте малюка — також не забувай з ним розмовляти. Отже, говоріть йому: «*Одягаємо ліву ніжку, просовуємо в кофточку праву ручку*». Так дитина змалечку зможе навчитися розрізняти де право, а де — ліво.

А щоб дитина краще запам'ятовувала, де у неї право, а де ліво, можна використовувати дзвіночки. Зафіксуйте дзвіночок на правій ніжці або ручці дитини.

Від 18 до 21 місяця.

Гра з іграшкою, яка покотилася. Візьміть м'ячик зі звуком і дайте його обстежити малюку. Потім покажіть як його потрібно котити, кидати і доганяти. Коли малюк буде котити м'ячик, той подаватиме звук. По звуку дитина зможе знайти, куди покотився м'ячик. Також ви можете котити такий м'ячик по напрямленню до дитини, і вона зможе на слух його зловити.

Гра «Зробимо намисто». Всі дії необхідно показувати дитині. Разом з дитиною нанизуйте на нитку чи мотузку великі гудзики, кульки і великі намистинки. Візьміть у свої руки руки дитини і разом з нею нанизуйте перелічені вище предмети, супроводжуючи відповідними словами. Розкажіть дитині, для чого ви це робите, що намисто носить на шиї. Коли зробите намисто — вдіньте його на дитину, пограйтеся з ним. Покажіть як потрібно знімати і одягати.

Пограйте з дитиною у «***Vigragay хто це?***» Візьміть книжечку з випуклими рельєфними зображеннями. Посадіть дитину біля себе і показуйте їй малюнки. При цьому ведіть її ручками по випуклих зображеннях і розповідайте, що це. Коли дитина запам'ятає, що знаходиться в книжці, покажіть, торкаючись її пальчиками до зображення, і запитайте: «*Що це?*» або «*Хто це?*».

Також можна погратися в таку гру і з іграшками. Наприклад: взяти м'яку іграшкову подушку, нашити або наклеїти

на поверхню різні цікаві зображення (квіточку, кружечок, квадратик, пташечку, звірятко тощо). Давати дитині пощупати і вивчити, а потім так само запитувати у неї: «Що це?» або «Хто це?»

Від 21 до 24 місяців.

Гра «Чим пахне?» Навчити дитину розпізнавати за запахом. Покласти перед дитиною огірок, апельсин, цибулину, печиво, ліки, мило, каву, парфуми тощо. Дати її помацати, при цьому розповідаючи, що це таке. Наприклад: апельсин — це фрукт, він помаранчевого кольору, буває кисло-солодким на смак, має круглу форму, його їдять, він смачний і корисний, а ще його купують в магазині; ліки — їх купують в аптеці, у них специфічний запах, їх приймають, коли щось болить, вони бувають як у вигляді таблеток, так і в рідкому вигляді і т.д.

Гра з папером. Вчіть дитину змінати та розривати папір. Можна робити аплікації з паперу. Різати папір спеціальними безпечними ножицями (такі ножиці вам ще не раз знадобляться, тому придбайте їх для дитини), намазувати клеєм папір, який вирізали (тут потрібно вибрати клей, який не розливається — клей-олівець, наприклад), придавлювати пальчиками (з вашою допомогою) деталі для склеювання.

Гра на засвоєння понять: попереду, позаду, справа, зліва. Візьміть 4 різні іграшки (наприклад: ляльку, кубик, м'ячик, ведмедика тощо) і розкладіть їх навколо дитини. Наприклад: ляльку покладіть попереду, а м'ячик позаду, кубик зліва, а ведмедика справа. При цьому супроводжуйте свої дії словами і дайте обов'язково доторкнутися дитині, щоб вона знала де що лежить. Тоді скажіть їй знайти зліва кубик, а позаду м'ячик і т.д. Якщо дитина погано орієнтується, то дорослий повинен її допомогти знайти той чи інший предмет.

Від 2 до 3 років.

Гра «Зашнуруй черевички».

Мета: засвоєння навички вдягання, розвиток дрібної моторики, координації рухів, орієнтування в просторі.

Матеріал: пара черевичків і шнурки.

Хід гри:

Дорослий показує, як по-різному можна зашнурувати черевички, і просить дитину зашнурувати так само черевички. Необхідно спочатку зашнурувати черевички разом із дитиною. Показуючи і розказуючи, як це треба робити.

Так само можна дитину навчити не тільки взувати і зашнурувати черевички, а ще і правильно вдягати одяг, застібати гудзики тощо.

Гра «Вгору-вниз». В таку гру можна грати як вдома на гімнастичній стінці, так і на вулиці на драбинках, які розташовані на дитячих майданчиках. Дитина за допомогою дорослого піднімається гімнастичною драбиною вгору а потім має повільно спуститися вниз. Дорослому необхідно страхувати дитину, допомагаючи їй, якщо потрібно.

Ще можна ходити по сходинках в будинку вгору-вниз, при цьому рахуючи сходинки, щоб дитині було цікаво ними підніматися і спускатися (раз, два, три, чотири, п'ять тощо). Також розказувати дитині, коли ви ідете з нею вниз: *«Ми зараз ідемо на вулицю»*, а коли піднімаєтесь назад, казати: *«Ми ідемо додому»*. Дитина буде знати, коли вона йде на прогулянку, а коли додому.

Гра «Пісочниця». Візьміть разом з дитиною набір для гри в пісочниці (відеречко, лопатку, грабельки, пасочки тощо) і пограйтесь з нею на дитячому майданчику в пісочниці. Показуйте дитині, де пісочок, що потрібно з ним робити. Розкажіть, що пісочок може бути сухим і сипучим, а може бути і мокрим. З мокрого пісочку робіть разом з дитиною пасочки. Показуйте їй, як це потрібно робити. Візьміть разом з дитиною в одну руку відеречко, а в другу лопатку і насипайте пісок у відеречко. Обов'язково розказуйте дитині,

що ви з нею зараз робите, щоб дитина могла запам'ятати, як це робиться.

Знайомте дитину з навколишнім світом. Гуляйте на дворі, розказуйте і показуйте дитині все, що навколо існує. Покажіть і розкажіть, що таке травичка. Посадіть її на травичку, дайте помацати, яка вона на дотик, розкажіть якого кольору. Розкажіть дитині, що травичка росте на землі, що окрім травички там ще ростуть квіти, дерева тощо. Також покажіть квіточку дитині. Зірвіть і дайте в руку дитині, щоб вона могла помацати і понюхати. Те ж саме зробіть з листочками, а ще познайомте дитину із шишками і каштанами. Можна зібрати різні листочки і зробити разом з дитиною гербарій.

Ще можна придумати **гру з каштанами**. Візьміть разом з дитиною дитяче відеречко і збирайте туди каштани. Можна покласти каштани у велику ємкість і дати малюкові досхочу «поборсатися» там, кидати у відерце — тренувати влучність. Також каштанами вчитися рахувати, замість лічильних паличок. Дуже прості вироби можна зробити з дітьми з каштанів і шишок, наприклад їжачка, дитині це буде цікаво.

Гра з лялькою. Лялька для дитини — це цікава і важлива іграшка. Грайте разом з дитиною, розказуйте і показуйте, як потрібно гратися з лялькою. Покажуйте, що у ляльки є ручки, ніжки, голова, очки, ротик, носик тощо, що ляльку можна одягати і роздягати, купати, годувати, вкладати спати, катати у колясці або візочку.

Оскільки сліпа дитина розпізнає все на звук, слух, нюх, смак і дотик потрібно використовувати іграшки і книжечки з випуклими рельєфними зображеннями, озвучені і безпечні.

Розділ IV. КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНІ ІГРИ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО- КОМУНІКАТИВНОЇ СФЕРИ У ДІТЕЙ З ВАЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО ТРЬОХ РОКІВ

Дослідження тифлопсихологів і тифлопедагогів (Г. Григор'єв, Л. Єгоров, В. Єрмаков, П. Залюбовський, В. Кобильченко, О. Литвак, Л. Плаксіна, Є. Синьова, Л. Солнцева та ін.) свідчать, що порушення зорового аналізатора, який в процесі соціальної перцепції виконує інформаційну функцію, призводить до інтерактивних труднощів у сфері спілкування сліпих та слабозорих дітей. Це відбувається тому, що зоровий дефект викликає комунікативні утруднення внаслідок неповноцінності мовленнєвих, наочно-дієвих засобів спілкування (збідненості вербальних і емоційно-пантомімічних зовнішніх проявів, скутості рухів, стереотипності проявів емоційних станів, вербалізму знань тощо), що часом змушує дитину відчувати себе знедоленою та спричиняє низьку самооцінку, погану соціальну адаптацію, порушення процесу міжособистісного спілкування.

Досліджуючи процес спілкування у сліпих, П. Залюбовський звертає увагу на те, що формування і розвиток процесу спілкування незрячих відбувається на основі використання збережених органів чуття, соціального досвіду, характеру діяльності, індивідуального розвитку, накопиченого життєвого досвіду й діапазону спілкування. Домінуючим і основним видом повідомлень в процесі комунікації, на його думку, є голос людини, який несе в собі найбільшу інформаційну насиченість і ємкість (що проявляється через тембр, інтонацію, темп мовлення тощо). Разом з тим не виключається важливість інших зовнішніх інформативних проявів (ходи, дихання, запаху, дотикової інформації тощо), що відіграють уточнюючу і деталізуючу роль у спілкуванні.

Особливе місце в процесі розвитку соціально-комунікативної сфери дітей з важкими порушеннями зору від народження до трьох років, на нашу думку, належить *соціально-комунікативним іграм*, мета яких полягає у розвитку ініціативності, сміливості й активності дитини, взаємодії між дитиною й дорослим. Під час ігор необхідно створювати сприятливу для дитини атмосферу, наповнену позитивними емоціями, звертатися до неї ласкаво, придумуючи їй ласкаві й ніжні імена, щоб вона відчувала любов, ніжність, спокій матусі, а також свою захищеність.

Гра з брязкальцями

Обладнання: брязкальце.

Хід гри. Для цієї гри потрібно приготувати брязкальце. Якщо дитина не знайома з цією іграшкою, необхідно дати їй можливість обстежити її, спробувати пограти. Потім сядьте на підлогу, дитину посадіть навпроти себе. Співайте пісню «Гра з брязкальцями» (сл. В. Кукловської, муз. А. Лазаренка), супроводжуючи спів рухами, про які йдеться у змісті пісні. Намагайтеся стукати по долоньці дитини брязкальцем у ритмі пісні.

По голоні брязкальцем

Стукай ти швиденько.

Гарно грає моя доня (мій синочок)

Брязкальцем новеньким.

Ля-ля, ля-ля-ля,

З брязкальцем новеньким.

В кінці пісні запитайте у дитини: «Як звучить наше брязкальце?» Для цього піднесіть її ручку догори разом з брязкальцем і струсіть нею. Прослідкуйте, щоб дитина повторила цей рух самостійно. Кожного разу спонукайте дитину діяти разом з вами. За допомогою цієї гри у неї виникатимуть нові емоції, вона опанує нові рухи з брязкальцем й запам'ятає його звучання.

Гра «Лялечка-Наталочка»

Хід гри. На початку гри ніжно й лагідно пригорніть дитину до себе, щоб вона відчувала себе у безпеці, потім покла-

діть її на ліжко. Співаючи пісеньку «Лялечка-Наталочка» (сл. Г. Бойка, муз. М. Дремлюги), супроводжуйте спів різноманітними рухами. Наприклад, з'єднайте рученята дитини, щоб вона відчула їх, потім ніжки, подмухайте на неї тощо. Робіть усі рухи із задоволенням, ніжно торкаючись до дитини, щоб вона відчувала ваше тепло й ласку.

*Є у мене лялечка,
Лялечка Наталочка,
Заводна, заводна,
Погивіться — ось вона.
Хоч вона ще маля —
«Мама, мама», — промовля.
Ляля з рученятами,
Ляля з ноженятами.
Я її заведу,
З нею у танок піду.*

Гра «Бубон»

Обладнання: бубон.

Хід гри. Познайомте дитину з бубном, дайте їй можливість дослідити його. Вдарте в бубон кілька разів, потім, притримуючи дитину за лікоть, допоможіть легенько стукати долонькою по бубну. Наспівуючи пісеньку «Бубон» (сл. Н. Фрункуль, муз. М. Красєва), продовжуйте виконувати ці рухи разом з дитиною у ритмі пісні.

*Ти, (ім'я дитини), бий у бубон, —
Дружно плескати ми будем,
Веселіше це роби,
В бубон дужче, дужче бий!*

Повторіть гру ще раз, але піднесіть до бубона іншу ручку дитини. З часом дитина навчиться сама вдаряти в бубон й відрізняти його звучання від звучання інших музичних інструментів.

Гра «Барабанщик»

Обладнання: барабан, дві палиці.

Хід гри. На початку гри необхідно ознайомити дитину з невеликим дитячим барабанчиком, спочатку за допомогою

дотикового обстеження, а потім сприймання на слух звука. Всі свої дії супроводжуйте словами, щоб дитина співвідносила їх з рухами, які ви виконаєте разом з дитиною, й намагалася повторювати їх: «Микола (ім'я дитини), який у нас барабан! Як він голосно грає! Та-ра-ра! Та-ра-ра!» А потім, наспівуючи пісню «Барабанщик» (сл. О. Козаченка, муз. Г. Гриневича), на словах: «Та-ра-ра! Та-ра-ра!» стукайте руками дитини по барабану. Повторіть гру ще раз, дайте дитині до рук барабанні палички (притримуйте її ручки, тим самим допомагаючи барабанити паличками), щоб вона спробувала сама заграти на барабані.

*Барабанщик поспішає,
Дрібно, дрібно вибиває:
Та-ра-ра! Та-ра-ра!
На прогулянку пора!*

Гра «Весела дудочка»

Обладнання: дудочка, мішечок.

Хід гри. Покладіть дудочку у мішечок, запропонуйте дитині засунути руку в «чарівний мішечок» і вгадати, що там лежить. Коли вона вийме з мішечка дудочку, вигукніть: «Ой, та це ж весела дудочка!» Потім допоможіть дитині обстежити її, спробуйте самі заграти на ній. Перед тим як співати пісеньку «Весела дудочка» (сл. Н. Френзель, муз. М. Красева), навчіть дитину імітувати гру на дудочці. Далі ви співаєте пісеньку, а дитина в цей час імітує гру на дудочці.

*Ду-гу, гу-гу, гудочка!
Ду-гу, гу-гу-гу!
Заспівала гудочка,
В зеленім саду.*

Пісня-гра «Леле, леле, лелесенько»

Хід гри. Візьміть дитину на руки, пригорніть до себе й заспівайте лагідним, теплим голосом колискову «Леле, леле, лелесенько».

*Леле, леле, лелесенько,
Засни ж моє малесеньке.*

*Будеш легко, синку (гоню) спати,
Будеш здоровим (ою) уставати.
Леле, леле, лелесенько,
Засни ж моє малесеньке.
А-а, а-а!*

Вслуховуючись в навколишні звуки, дитина віддає перевагу голосу матері. Під час маминого співу дитина відчуває свою захищеність, любов і тепло матері. Такі відчуття можуть викликати лише колискові пісні, які передають дитині любов, ніжність, спокій матері.

Пісня-гра «Котику сіренький»

Хіг гри. Візьміть дитину на руки, лагідно пригорніть її до себе й заспівайте колискову пісеньку «Котику сіренький». Коли матуся співає колискову, дитина зникає до її голосу й поступово запам'ятовує мелодію. На початку співу вона посміхається, а потім затихає — грає у свою першу гру: «Мама співає — а я засинаю». Прислухаючись до слів колискової пісні, дитина намагається їх повторити, перші звуки, які вона вимовляє, — агукання — це перші спроби до розвитку взаємодії між дитиною й дорослим.

*Котику сіренький, Котику біленький,
Котку волохатий, не ходи по хаті,
Не ходи по хаті, не буди дитяти.
Дитя буде спати, Котик воркотати.
Ой на Кота на Воркота
На дитинку грімота.
(А-а а-а а-а а)*

Використана література:

1. Брамбринг М. Воспитание слепого ребенка раннего возраста в семье / М. Брамбринг. — М. : Академия, 2003. — 144 с.
2. Вавіна Л. С. Виховання сліпої та слабозорої дитини в сім'ї / Л. С. Вавіна // Діти з особливими потребами: поради батькам. — К. : Наук. світ, 2004. — С. 88-128.
3. Воспитание ребенка с нарушениями зрения в семье : сб. науч. трудов / Под ред. Л. И. Солнцева, В. П. Ермакова. — М., 1979.
4. Гураш Л. Раннє дитинство: специфіка, особливості / Л. Гураш // Дошкільне виховання. — 2002. — № 1. — С. 24.
5. Залюбовский П. М. Сенсорные предпосылки общения человека в условиях слепоты / П. М. Залюбовский // Дефектология. — М., 1981. — № 2. — С. 35-39.
6. Настольная книга педагога-дефектолога / Т. Б. Епифанцева и др. — Изд. 3-е. — Ростов н/Д. : Феникс, 2007. — С. 160-243. — (Сердце отдаю детям).
7. Нэнси М. Джонсон-Мартин. Программа Каролина для младенцев и детей младшего возраста с особыми потребностями / Нэнси М. Джонсон-Мартин, Кеннет Г. Дженс, Сюзен М. Аттермиер, Бонни Дж. Хаккер. — Санкт-Петербургский Институт раннего вмешательства, 2005. — 336 с.
8. Ньюмен С. Игры и занятия с особым ребенком / С. Ньюмен. — СПб., 2004. — 240 с.
9. Педагогика раннего возраста. / Под ред. Г. Г. Григорьевой, Н. П. Кочетовой, Д. В. Сергеевой. — М. : Академия, 1998. — 336 с.
10. Потягусі, мій маленький. Порадник для батьків, що виховують дітей з вадами зору // Переклад з німецької. — Львів : Каменяр, 2005. — 112 с.
11. Програма розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко». — К., 2004. — 193 с.
12. Разенкова Ю. А. Игры с детьми младенческого возраста / Ю. А. Разенкова. — М. : Школьная Пресса, 2000. — 162 с.
13. Смирнова И. С. Наш особый ребенок / И. С. Смирнова — М., 2002. — 176 с.
14. Специальная психология : учеб. пособие для студ. высш. пед. заведений / В. И. Лубовский, Т. В. Розанова, Л. И. Солнцева и др.; Под ред В. И. Лубовского. — 2-е изд. — М. : Академия, 2005. — С. 201-221.
15. Социально-бытовая ориентировка дошкольников с нарушением зрения (перспективное планирование и конспекты специальных коррекционных занятий) / Под ред. Е. Н. Подколзиной. — М. : Город Детства, 2007. — 256 с.
16. Фильчикова Л. И. Влияние ранней сенсорной депривации на формирование механизмов зрительного восприятия / Л. И. Фильчикова // Проблемы младенчества: нейро-психо-педагогическая оценка развития и ранняя коррекция отклонений. — М., 1999.
17. Хартман А. М. Поиграй со мной. Как стимулировать развитие моторики в первые годы жизни у детей с нарушением зрения / А. М. Хартман // Пер. со швед. — СПб., 1998. — 34 с.

Інтернет-ресурси:

1. <http://www.pro-kinder.com.ua/>
2. <http://mamindom.com.ua/>
3. <http://baby.com.ua/>

Наукове видання

**Ірина Миколаївна Гудим,
Світлана Вікторівна Кондратенко,
Лілія Альбертівна Нафікова**

**ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС РОЗВИТКУ
НЕЗРЯЧИХ ДІТЕЙ ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО 6 РОКІВ**

Методичні рекомендації

**ДИДАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО
СУПРОВОДУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ
З ВАЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ**

(українською мовою)

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*
Редактор *О.В. Цимбаліст*
Оформлення обкладинки *К.А. Бобровницька*

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підп. до друку 18.11.2014. Формат 60x84¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 2,1. Обл.-вид. арк. 1,6.
Замовлення № 2556. Наклад 100 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: design@imex.net